

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто проблему професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів. Професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Основними завданнями загальнокультурної підготовки є: формування загальної культури майбутнього вчителя, виховання високих культурних потреб і інтересів, вдосконалення особистісної, комунікаційної культури, усвідомлення свого місця в діалозі культур, а також розвиток культурної і професійно-педагогічної самосвідомості.

Ключові слова: культура, професійна культура, педагогічна культура.

Сьогодні загальнонавчаний той факт, що освіта в сучасному світі як культурно-соціальний інститут переживає глибоку кризу, що є відзеркаленням глобальної цивілізаційної кризи. Його подолання пов'язується з "поворотом" до людини в усіх сферах життєдіяльності людства, зокрема у сфері освіти. Відомо, що будь-яка освітня система базується на певному розумінні світу і людини, яке визначає її цілі і завдання освіти, зміст, методи, засоби і форми організації освітнього процесу.

Останнім часом широкого поширення набули ідеї гуманізації, які, на жаль, не сприяли в достатній мірі відмові освітньої системи від орієнтації на знання, уміння і навички як генеральну мету. Безумовно, знання, виступаючи основою розвивального навчання, необхідні, але вони лише проміжний, а не кінцевий результат освіти. Процес гуманізації припускає переосмислення цілей освіти, перехід від "знання централізму" до "людиноцентризму".

Культурно-історичний аспект у педагогічних дослідженнях сьогодні має принципове значення, оскільки він припускає ретроспективний і соціокультурний аналіз вивчення проблеми загальнокультурної підготовки майбутнього вчителя. Культурно-історичний підхід у дослідженні проблеми загальнокультурної підготовки педагога є міждисциплінарним і орієнтованим, передусім на використання даних історії філософії, історії психології, педагогіки, історії науки в цілому. Найважливішими складовими культурно-історичного аналізу виступає вивчення: педагогічних цінностей, технологій, форм і результатів педагогічної творчості як синтезу суб'єктивного і об'єктивного, професійно-педагогічної культури як форми прояву загальної культури особистості.

Стан дослідження проблеми. Сьогодні існує декілька аспектів розгляду проблеми загальнокультурної підготовки майбутнього фахівця. У низці досліджень загальна культура педагога розглядається як чинник успішності педагогічної діяльності (В.О. Сластьонін, Н.В. Кузьміна, О.А. Петров, І.Е. Відт, І.Ф. Слюняєва та інші), в яких указуються лише узагальнені характеристики загальнокультурної і професійної підготовки педагога. Мистецтвознавчий аспект підготовки майбутнього вчителя до формування гуманітарної культури досліджує І.Ф. Слюняєва, спираючись здебільшого на процес розвитку навичок "читання" витворів образотворчого мистецтва, не торкаючись активних форм художньої творчості [2]. В різному контексті про культуру вчителя, педагогічну культуру задувають філософи, психологи, педагогіки. Предметом цілеспрямованих наукових досліджень вона стала наприкінці ХХ століття. З початком активної розробки культурологічного напрямку у філософії, соціології, педагогії і психології проведено дослідження, присвячені загальнотеоретичним основам педагогічної культури (О.В. Барабаншиков, С.В. Бондаревська, В.М. Гриньова, В.О. Сластьонін та інші) та її окремим аспектам: методологічному (В.О. Сластьонін, В.В. Красевський); гуманітарному (Г.І. Гайсина, Є.М. Шиянов); морально-естетичному (Н.Б. Крилова); технологічному (М.М. Левіна, Н.Г. Руденко); духовному (О.Г. Силиєва Н.С. Шуркова) та ін. У цих роботах педагогічна культура розуміється як важлива частина загальної культури вчителя, що виявляється в системі професійних якостей і особливостях педагогічної діяльності.

Мета статті. Дослідження стану формування професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів. Організуючи загальнокультурну підготовку студентів, необхідно виховувати у майбутніх учителів самостійність мислення, навчити їх не просто вбирати культуру, а передусім самостійно орієнтуватися в ній, вибираючи все необхідне для своєї майбутньої професійної діяльності.

У соціально-педагогічному аспекті педагогічна культура досліджується як сфера людської практики, "концентраційний досвід людських сутнісних потенцій" з виховання підрастаючого покоління, сфера взаємин, спосіб трансляції культурних цінностей. У соціально-історичному аспекті вона визначається як універсальна характеристика педагогічної реальності, сукупність педагогічного досвіду, що накопичено за час існування всіх наявних світових цивілізацій і історичних періодів їх розвитку (О.С. Анісімов, Є.В. Бондаревська, О.П. Булкін, І.С. Відт, Г.О. Віленський, Е.Ю. Захарченко та інші). Автори розглядають педагогічну культуру як складну відкриту систему, що самоорганізується, інформаційно забезпечується та спрямовується наукою, мистецтвом, релігією, морально-етичними постулатами суспільства, практичним досвідом людства. Водночас, вона репродукує і транслює новим поколінням духовно-естетичні, морально-етичні цінності окремої людини, суспільства, нації і всього людства. Педагогічна культура вчителя розглядається як елемент інших, більш складних систем, що функціонують в освіті і суспільстві. Зважаючи на це, автором розроблено теоретичну модель педагогічної культури як особистісного утворення, що забезпечує єдність загальнонаукової, культурологічної, психологічної та прикладної підготовки майбутнього вчителя. Структуру означеної культури визначає сукупність стійких педагогічних цінностей, оволодіння якими майбутнім учителем забезпечує особистісну їх значущість.

На нашу думку, всі наведені міркування щодо сутності педагогічної культури мають право на існування. Але виділення окремих функцій, сфер прояву педагогічної культури без встановлення зв'язків і залежностей між ними, без визначення одиниці аналізу педагогічної культури не дає цілісного уявлення про неї. Крім того, сутність культури вчителя не співвідноситься з чинниками, що зумовлюють її формування.

Відчуті себе частиною світової культури – важливе завдання для студента педагогічного ВНЗ. Тому методики побудови нових програм повинні враховувати дані як із загальної, так і професійної культури і базуватися на таких положеннях:

- наявність певних потреб у студентів відносно знань, умінь, навичок, що визначають загальну культуру майбутнього фахівця;
- здійснення загальнокультурної підготовки на основі певної моделі фахівця, що визначає конкретні цілі, зміст і методи загальнокультурної підготовки;
- розуміння студентами необхідності, важливості, доцільності засвоєння навчальної дисципліни в цілому і її окремих розділів не тільки відносно особистісного значущого сенсу, але і суспільного, професійно-педагогічного значення;
- включення студентів у процес загальнокультурної самоосвіти і самовиховання;
- навчання на високому рівні труднощів, яке водночас є посиленням для студентів з погляду складності навчального матеріалу та наявності часу для виконання навчальних завдань.

Таким чином, основними завданнями загальнокультурної підготовки є: формування загальної культури майбутнього вчителя, виховання високих культурних потреб і інтересів, вдосконалення особистісної, діяльнісної, комунікаційної культури, усвідомлення свого місця в діалозі культур, а також розвиток культурної і професійно-педагогічної самосвідомості.

Ми виходимо з того, що поняття "культура педагога" ширше за поняття "педагогічна культура вчителя". Воно фіксує комплексне багаторівневе явище, що включає і особистісні якості: характер, товариськість, загальну ерудицію, творчий потенціал у цілому. Саме культура педагога часто визначає, як дитине в конкретному освітньому процесі та чи та технологія: високий рівень її розвитку дозволяють удосконалювати буденні прийоми, низький культурний рівень учителя може звести нанівець перспективну технологію.

Зміни, що відбуваються в педагогічній культурі на всіх рівнях, пов'язані з розширенням розумінням змісту, форм і напрямів сучасної освіти. Така позиція дозволяє по-іншому зрозуміти і структуру освіти в цілому, діяльності дитини в освіті і педагогічній діяльності.

Метою констатувального етапу експерименту було виявлення уявлень студентів і вчителів щодо сутності професійно-педагогічної культури.

Задля цього нами була розроблена анкета. В анкетуванні взяли участь 497 студентів і майбутніх учителів початкових класів Одеської, Миколаївської, Херсонської областей.

На запитання анкети "Які особливості притаманні культурі вчителя?" були одержані такі результати: учитель повинен бути людиною освіченою, інтелегентною – 30,9% опитаних повинен досконало знати та любити свій предмет, уміти відповісти на будь-яке запитання – 52,3%; уміти спілкуватися з учнями – 44,2%; любити учнів – 31%; мати витримку, спокійно слухати, вміти вислуховувати учня – 18,9%; розуміти учнів – 17,4%; бути ввічливим, не ображати учнів – 27%; сумлінно ставитися до своїх обов'язків – 15%; об'єктивно оцінювати знання та поведінку учнів – 7%; уміти передавати знання, пояснювати тему, щоб було зрозуміло – 5,5%. Відповіді засвідчили, що учнів приваблює в учителях насамперед рівень знань, уміння контактувати, спілкуватися, ставитися до них з повагою, любов'ю і розумінням. Але викликає тривогу той факт, що вчителі не вміють вислуховувати учнів, ображають їх.

Звичайно, діапазон відповідей учителів (85 опитаних) вузький. Так, 53,4% опитаних уважають, що педагогічна культура вчителя – це висока освіченість, начитаність, вихованість, інтелегентність, любов до людей. Показниками педагогічної культури, як засвідчили відповіді, є: тактовність – 36,3%; ввічливість – 35,6%; уміння спілкуватися з учнями та їх батьками, колегами – 37,5%; професіоналізм – 19,6%; дисциплінованість – 18,9%; порядність – 12,3%; повага до людей – 10,2%; оптимізм – 8,6%; толерантність – 2,2%; уміння красиво одягатися – 2,8%. 55,6% учителів уважають, що необхідно постійно підвищувати рівень професійно-педагогічної культури. 44,4% учителів не вбачають за необхідне формувати професійно-педагогічну культуру, а вважають, що необхідно розвивати лише професійні якості та знання вчителя.

Було виявлене уявлення студентів щодо проблеми формування професійно-педагогічної культури вчителя та її компонентів. Так, на запитання "Що являє собою педагогічна культура?" отримали такі відповіді. Більшість студентів із випускних курсів (31,6%) вважали, що професійно-педагогічна культура – це одна з складових загальнолюдської культури, з одного боку, і невід'ємна складова педагогічної майстерності – з другого; 17,9% опитаних упевнені в тому, що це сукупність професійних якостей, яка включає передусім навички спілкування з учнями, а також компоненти загальнолюдської культури; 18,8% студентів припускають, що це сукупність якостей особистості, що сприяє ефективній педагогічній діяльності; 15,3% під педагогічною культурою розуміють рівень творчих здібностей і сил людини, котрі реалізуються в педагогічній діяльності та включають знання, уміння, навички вчителя, рівень інтелекту, морального і естетичного розвитку: світогляд, форми та способи спілкування; 14,4% опитаних зазначили, що це – частина професіоналізму вчителя та синтез професійних якостей.

Студенти перших курсів зводили педагогічну культуру, в основному, до спілкування вчителя з учнями, до етичної поведінки педагога в різних ситуаціях (63%), деякі вважали, що це система, синтез особистісних якостей, знань і ерудиції вчителя (20%); комплекс етичних норм та індивідуальних якостей педагога, котрі сприяють продуктивному спілкуванню з учнями, допомагають запобігти конфліктним ситуаціям (7%); 5% опитаних вважали, що педагогічна культура – це передусім поведінка вчителя, його ставлення до учнів, уміння завоювати їхню повагу, бути для них авторитетом у всіх справах; 5% студентів були упевнені в тому, що це володіння вчителем усіма необхідними педагогічними прийомами, котрі дозволяють виховувати та навчати школярів, не принижуючи їхньої гідності, виявляючи тактовність.

На запитання "Які компоненти педагогічної культури Ви можете назвати? Ці студенти відповіли таким чином (див. табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти професійно-педагогічної культури вчителя початкової школи	Студенти				
	1 курсу	2 курсу	3 курсу	4 курсу	5 курсу
Знання предмета та методики викладання	26	22	27	28	25
Любов до дітей	11	14	11	13	9

Комунікативні вміння	14	10	15	16	17
Культура мовлення	7	8	12	13	14
Знання педагогіки та психології	23	20	21	17	22
Педагогічна етика	7	6	4	7	7
Культура поведінки	9	9	2	3	4
Педагогічний такт	17	11	8	3	2

Як бачимо, більшість студентів вважали, що в основі професійно-педагогічної культури лежить знання з предмета та методики викладання, знання з педагогіки та психології учителя, велике значення має також культура спілкування, розвинені комунікативні вміння вчителя. Проте студенти не вказали на важливість розвитку педагогічної етики, не вказали на емпатію вчителя, розвиток тактовності. Слабка обізнаність студентів з професійно важливими якостями та вміннями, необхідними для формування професійно-педагогічної культури вчителя.

На запитання "У яких формах треба здійснювати формування педагогічної культури?" студенти утруднювалися відповісти (22,2%) або вказували, що цим повинні займатися викладачі (31,7%), що слід створювати певні ситуації (24,6%), проводити диспути (21,5%). Отримані дані дозволяють говорити про те, що формування професійно-педагогічної культури є незадовільним.

Студенти вважали, що дуже важливо, коли викладач, учитель тактовний, уміє зацікавити, ніколи не принизить, завжди прийде на допомогу, завжди в хорошому настрої, з усмішкою, елегантно одягнений.

На запитання "Що заважає процесу формування професійно – педагогічної культури?" студенти в цілому вказали на відсутність творчої атмосфери та демократичних взаємовідносин на заняттях. На думку студентів, щоб працювати творчо, необхідні "відсутність авторитарності з боку викладача" (33,4%), "взаєморозуміння" (27,3%), "доброзичлива атмосфера, в якій почуваш себе впевнено, вільно, незалежно" (16,9%), "повага до особистості студента" (43,8%), "постійний діалог, висловлювання власних думок" (34,3%), "створення ситуації успіху" (29,1%).

Отже, організація занять у вищому навчальному педагогічному закладі повинна передбачати взаємовідносини "викладач-студент", засновані на довірі, співтворчості, співробітництві, можливості висловити свій погляд, мати право на помилку, бути почутим і зрозумілим. Такий тип взаємовідносин повинен стати гарантом успіху діяльності вчителя.

Великий вплив на процес формування професійно-педагогічної культури спричиняє характер взаємовідносин у ВНЗ. Він повинен бути доброзичливим (25,3% опитаних студентів усіх курсів), викликати взаємний інтерес (19,6%). А от конфліктні ситуації викликають байдужість до студентських проблем (38,1%), небажання зрозуміти студента і прийти на допомогу (22,8%), безтактність (18,4%), нетерпимість (14,3%).

Серед учителів міст Одеси та Кривого Рогу було проведено анкетування. Мета анкетування – з'ясувати, наскільки обізнані вчителі в трактуванні поняття "професійно-педагогічна культура", "співпраця", "спілкування", яку роль вони відводять цим категоріям у підвищенні результатів навчально-виховного процесу та чи застосовують вони завдання які сприяли б формуванню культури в учнів на своїх уроках.

Було запропоновано вчителям такі запитання:

1. Назвіть чинники, що забезпечують результативність взаємодії вчителя і учнів на уроці.
2. "Професійно-педагогічна культура", як ви розумієте це поняття?
3. Роз'ясніть поняття "педагогічна культура", "професійна культура", "співпраця вчителя і учнів".
4. В якій ролі виступає учень на уроці: як об'єкт чи суб'єкт навчального процесу?
5. Які умови забезпечують результативність професійно-педагогічної культури вчителя початкової ланки?

Аналіз одержаних результатів показав таке. Більшість учителів (47%) серед чинників, що забезпечують результативність формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів, зазначили забезпечення культурологічної спрямованості змістового та процесуального-технологічного компонентів освітньої системи підготовки майбутнього вчителя початкових класів; формування у студентів усвідомлення образу професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів.

27% вчителів назвали забезпечення адекватного освітньо-культурного простору у процесі реалізації педагогічних технологій навчання. Решта (із 100%) учителів (35%) правильно сформулювали визначення терміна "професійна культура".

Більшість учителів (45%) припустилася помилку у тлумаченні терміна "педагогічна культура", проте суть цих понять не була розкрита повністю. Учителі початкової ланки не змогли об'єднати ці два поняття у єдине ціле.

Щодо ролі учня в навчально-виховному процесі, переважна більшість учителів (60%) зазначили, що учень є об'єктом навчального процесу. 40% - у своїх відповідях зазначили, що учень виступає суб'єктом навчально-виховного процесу. Як бачимо із результатів анкетування, як і вчителі, так і студенти не змогли правильно визначити поняття "професійно-педагогічна" культура вчителя початкової школи.

Серед відомих форм педагогічної взаємодії на уроці, більшість учителів (60%) використовують традиційні, стандартні форми педагогічної взаємодії. Імітаційно-ігрові форми використовують 24% учителів. Проте частотність застосування дуже низька: приблизно 1 раз на 3-4 місяці. 13% учителів використовують постійно у своїй роботі нові і нестандартні форми педагогічної взаємодії. Серед умов, що забезпечують результативність взаємодії вчителя і учнів на уроці, найчастіше згадується умови, визначені нами.

Наступним етапом експериментальної роботи було визначення компонентів, критеріїв, показників і рівнів сформованості професійно-педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів.

Для визначення критеріїв професійно-педагогічної культури необхідно було з'ясувати, які якості найважливіші в педагогічній практико-орієнтованій діяльності вчителя. З цією метою було проведено опитування вчителів початкових класів (1000 осіб) та студентів педагогічних ВНЗ факультетів початкових класів (275 осіб).

Було розроблено анкету, яка містила два запитання:

1. Які якості повинен мати справжній учитель?
2. Які якості маєте Ви?

У результаті проведеного опитування дійшли висновків: якості, які повинен мати справжній учитель, різнобічні – від дійсно професійних якостей (розвинене мовлення, знання предмета тощо) до психологічних особливостей. При цьому студенти зауважували, що не всі названі якості притаманні для їхньої особистості (див. табл. 2).

Таблиця 2

Професійні якості вчителя	Вчителі		Студенти	
	Повинен мати справжній учитель	Маєте Ви	Повинен мати справжній учитель	Маєте Ви
Добре розвинене мовлення	50	50	30,6	0
Знання предмета	80	75	53	0
Широкий кругозір	54	40	36	4
Здоров'я	43	35	4	4
Інтелектуальні здібності	18,6	18,6	19,2	11,52
Постійна самоосвіта	38	36	4	0
Працездатність	34	26	4	4
Працьовитість	35	31	4	4
Терпіння	59	55	26,6	22,6
Чуйність, співчутливість	63	58	34,66	30,66
Тактовність	39	35	18,6	18,6
Любов до дітей	45	43	38,6	34,66
Доброзичливість	44	44	46,6	38,6
Життєрадісність	33	30	22,6	22,6
Творчість	27	27	36	18,6
Харизматичність	21	10	12	4
Лідерські якості	32	25	4	4
Товариськість, комунікабельність	53	50	22,6	18,6
Акторська майстерність	38	34	22,6	12
Психологічні знання	45	40	12	12
Акуратність	38	37	12	12

Наведені дані свідчать про те, що якості, які повинен мати справжній учитель, мають широкий діапазон. У ході дослідження з'ясувалися якості, які є значущими для респондента, окремі з них можна об'єднати в одну групу, зокрема: знання предмета і широкий кругозір; працездатність і працьовитість тощо.

Опитування показало, що у студентів немає чіткого розуміння специфіки педагогічної професії і вимог, які вона накладає на особистість учителя. Студенти відзначають, що вони переважно не мають якостей, які самі називають, зокрема знання предмета, широкий кругозір або творчість. Окремі студенти зазначають, що в педагогічній професії важливу роль відіграє мовлення, однак ця якість у них не розвинена на належному професійному рівні. Дійсно, як виявили подальші дослідження, багато з них відчувають труднощі у формуванні своїх думок як в усній, так і в письмовій формах. Найбільша кількість студентів стверджує, що в них добре розвинені такі особистісні якості, як чуйність, доброзичливість, товариськість і комунікабельність. Рідко називалися і лідерські якості. Однак чи зможе вчитель, який не має добре розвинених лідерських якостей, утримувати увагу дітей та дисципліну на уроці при здійсненні гуманістичного підходу і вести урок відповідно до програми, а також викликати повагу з боку дітей? Крім цього, майже не відзначаються дві важливі якості – це висока працездатність і працелюбство, без яких вчителю дуже складно підготувати змістовний урок (дидактичний, демонстративний матеріал тощо). Тактовність також рідко називається досліджуваними.

Висновки. Отже, професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Культура розглядається з двох позицій: з одного боку – як властивість дієвого суб'єкта, з іншого – як об'єктивне (об'єктивоване) буття, опредмечене, що несе в собі результуючий момент діяльності; як зовнішня предметність, діяльнісний, технологічний бік. Форми об'єктивації культури різні: від об'єктивації в нейродинамічних структурах мозку індивіда його поглядів, цілей, цінностей, інтенцій – до професійних умінь і

навичок; від стереотипних форм професійної діяльності – до інновацій і духовної практики. Професійно-педагогічна культура дозволяє приймати професійно важливі рішення, прогнозувати результати педагогічного впливу, забезпечує рефлексивне розуміння, готовність і здатність надавати дитині психологічну підтримку, допомагати їй у вирішенні психологічних проблем та утруднень, актуалізувати резерви особистісного зростання, робить можливим подолання конфліктних ситуацій, що виникають у процесі професійної діяльності. **Подальші перспективи та пошуки дослідження.** Подальшу свою роботу вбачаємо в розробці змісту компонентів та тестового контролю з визначення критеріїв професійно-педагогічної культури майбутніх вчителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37-43.
 2. Культура, культурология и образование. Материалы "Круглого стола" // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 3-56.
 3. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования / Под ред. И.Ф. Исаева. — Белгород: Изд-во БГУ, 1999. – 151 с.
 4. Слостенин В.А. Университетское педагогическое образование: проблемы и решения / Слостенин В.А. // Профессионально-педагогическая культура: история, теория, технология. – Белгород, 1996. – С. 3-8.
-